

11. Uo.

12. Fülep Lajos: PAUL CÉZANNE. *Művészet*, 1907. 154–159. Perneczky, 78.

13. Galilei-kör, 1910. febr. 16. *Nyugat*, 1910. I. 190–193.

14. Az impresszionizmust nem egészen megalapozottan tekintették individualistának, hiszen a pillanatnyi fényviszonyok pontos visszaadására való törekvés inkább a tudományos megfigyelések pontosságára törekvő módszerességéhez, mint az individualizmushoz áll közel. Ebben a pontatlan minősítésben részben az fejeződik ki, hogy az impresszionisták lokáliszínhasználatát mechanikusan azonosították a fragmentáltsággal, egyedekre való széteséssel; másrészt, hogy az impresszionista festésmódot mindazzal szemben állónak tartották, amit mint nagyszabásúbb, lényegretörőbb és összefoglaló erejű kifejezésmódot kívánatosnak tartottak.

15. Balázs Béla: NAPLÓ 1903–1914. Magvető, 1982. 219–220.

16. Hogy Kodály számára mindennek nem az volt a tétje, mint Balázsnak, az kiderül a válaszból: „Zoltán pedig avval felelt, hogy beszélt az emberek buta nyomorultságáról, az alig található kivételekről... Belülről kifelé dolgozni – csak magáért a dologért. Fittyet hányni az embereknek. Amiket beszélek, gyerekes örültségek.” (Uo.)

17. Varga László megjegyzése a ZSIDÓKÉRDÉS ITT ÉS MOST. GYÖKEREK ÉS INDÁK című kerekasztal-beszélgetésben Hanák Péter, Juhász Gyula, Karády Viktor, Szabó Miklós, Varga László részvételével, *Világosság*, 1989. június. 433.

18. Ennek részletes és árnyalt elemzését adja Mary Gluck: GEORG LUKÁCS AND HIS GENERATION 1900–1918. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1985.

Fulvia

CITY CENTER

Ipse locus causas vati facit

Lassan vége a télnek. Nézem az alkonyi várost:
farsangos tömegét görgeti, mint a folyó.

Még egy vad buli, és kész: zajlik a jég, hava olvad,
szél fúj, árad a víz, maszktalan-meztelenül
járnak a lányok az utcán, nyitva a férfiak inge –
fogd hát, tűzre vele: égjen a téli kacat.

Még egy vad buli, öltözz téltemető figurának:
máglyán ég el a tél, öld meg a szalmababát!

Érzik a várakozás, noha sáros, mély pocsolóyák lepik el még,
piszkos hókupacok végig a nagykörutat –
bőrben, bundakabátban, tolldzsekiben igyekeznek
ormótlan alakok, mennek a dolguk után.

Én magam is sietősen, krémszínű hosszú kabátban
(hátnál már csupa sár), vásárolni megyek.

Mára egy partira hívtak, meg kell vennem a jelmezt:
este Heléne leszek, rajta, raboljanak el!

Itt van előttem a végcél: villog az estben a fénye,
 mint egy vár meredez; zászlaja bástyafokán.
 Ömlenek tárt kapukon most befelé a felajzott,
 fáradt kiskamaszok, kismama, nagymama, mind,
 boltra meg árura éhes, lógós nézegetésre:
 pusztulj, munkaidő, éljen a szórakozás!
 Megcsap az emberi pára, fúj kifelé a meleg szél –
 állok egy pillanatig, szokva a plázaszagot.

Pár lépést teszek aztán, visz befelé a tömegsvung,
 torpan a sodra, ahogy még két ágra szakad –
 s jobbra meghallom a zúgást: ömlik egy falról a csapvíz,
 zúdul a szürke-komor vasbetonon – vízesés.
 Kis tó gyűl a tövében, abba csurog le csobogva,
 aprópénz fenekén, halpikkely-ragyogás.
 Szúrja az orrom a klórszag, jéghideg permete freccsen,
 arcomat éri, ahogy tükrére ráhajolok.

Állnak még körülöttem, randira várva, magukban,
 hallják, mint muzsikál, nézik a szürke vizet –
 jöjjön már az a kedves, mentse a várakozókat,
 mert hiszen arcuk üres: várnak-e még valamit?
 Jóshely ez itt, igen, érzem: Albunea vízesése,
 bűzös, lélekölő, zsarnoki-látnoki hely,
 itt hozol áldozatot Faunusnak, de birka helyett most
 itt hagyod kinti valód, itt hagyod józan eszed.

Nem evilági mulatság: istenek kéjpalotája a pláza:
 menj, nézd meg magad is, párosan és egyedül –
 káprázó szemeidben szinte tiéd is a sok tárgy,
 itt minden eladó, fogd, tapogasd, simogasd!
 Nézd csak: tetszik a csizma? Hát ez az öv? Ez a táska?
 Próbáld fel, hiszen épp rád szabták a ruhát!
 Bársony nyakszalagodhoz illik e fülbevaló itt –
 hát az a kis kítűző? Á, bagatell, vigyed el!

Samponok orgonaszínben, bíbor- és szilvalilában,
 tömbszappanban a friss, illatos rózsaszírom,
 szín szerint sorba kirakva a szemceruzák xylofonja,
 áll katonásan a rúzs, s csöpp üvegekben a lakk.
 Spriccentsd a parfümöt, kend el a kézen a kenceficéket,
 krém, púder, ajakír – győzze az orr meg a bőr.
 Áll az idő, csak a bőség nagy, ragyogó szarujából
 ömlik a fényes eső, és te vagy, ím, Danaé.

Én vagyok, ím – a királyné, megvan a jelmezem is már:
Szépheléné-fejék, maszkszerű napszemüveg,
mélyvörös pikkelyes-flitteres báliruha, és az ékszer:
végig a nyak vonalán ógörög indavonal.
Hat tasakot cipelek már, szinte még izzik a plasztik-
kártya, az összegeket nem tudom, bánom is én!
Nincs még vége, felét sem láttam, nem hagyom abba:
még van két emelet, felmegyek, körbemegek!

Ringat az enyhe zszibongás, úgy zsong, mint uszodában:
áramló sokaság visszhangos tömege.
Felmósószer szaga szállong, citromos illatosító,
díszkutak vízszaga és fentről az étteremé.
Kétoldalt eladók és biztonsági személyzet
jön-megy, várakozik, megfigyel és csomagol.
Színek és fények és áruk és emberek, illatok, álmok,
vágyak rajzanak – mert az a jó, ami új,

mind, amin rajta a cédula, rajta a küzdelem ára:
perc alatt elfelezett, elvert kéthavi bér.
Ám ami jó a tükörnél, sokszor nem csinos otthon,
és ami már a miénk, már soha nem ugyanaz,
percekig él a divat, és trendinek lenni se könnyű,
mert ami még ma menő, holnap dobhatod el!
Meggűrődik a szoknya, feslik a top meg a póló...
Jó, még megveszem ezt, elteszem, és megyek is –

még tovább... Jobbra sötétség: szűk terű, mélyvizi barlang,
benn lihegő kamaszok, játékgéppityegés,
vijjog a hárpianépség, zord Phlegeton tüze éget,
mennek a puskacsövek kőlabirintuson át,
felvillannak a szörnyek, fröccsen a vér a falakra,
gépfegyver kerepel, hördül a fritz katona –
vad, rituális öléssel hódol a férfi a vérnek,
Cumae jóslata szól: hős leszel, nem menedzser!

Balra meg tág terű boltban ott sorakoznak a gépek:
DVD, videó, winchester, webkamera,
tévétől, monitortól roskad a polc meg az asztal,
zümög a jogger a sok ötlemezes hifiben,
játékkal telitetten a nintendó meg az X-box
kínálgatja magát, nézi a férfisereg,
fogják, megtapogatják, konzolját simogatják –
nincs pénz? Dönteni kell – erre való a hitel.

Nem megyek én ide most be, nem kell a discman, a magnó,
kordul a gyomrom, üres, inkább enni fogok.
Felmegyek gyorsan a lifttel a legfelső emeletre,
gyorsítékező-soron verni az éhemet el.
Almasaláta, narancslé, vékony eperpalacsinta:
ezzel ülök egyedül, több emelet magasan,
nézem a lentü zsbongó bolyszerű emberi rajzást,
város, csak kicsiben, zárt tér, nagy, kupolás

légbuborék, teli korzó, légvár tiszta üvegből:
védtelen, mégis erős fénypiac, bábeli tér.
Épp moziból jön a nép ki, lelkesen, álomi arccal,
látni: az ő idejük két órára megállt.
Mint Kirké szigetéről, jönnek elő a sötétből,
képzelet hályoga még megbűvölt szemükön.
Páratükör a valóság, fényes olümposzi pláza:
nézz bele, megveheted, látod, az istenülést.

Szédülök, én se tudom már, hol vagyok, mért vagyok én itt,
felveszem sok csomagom, indulok. Nem lefele:
itt a kapu a magasban, vár a tetőn különös tér,
ösvények, kicsi fák, tág ég, jókora park.
Állok vacogva-remegve az utca felett, a magasban –
itt csupa fényszmog az ég, rejti a csillagokat.
Most telihold van, ezüstös jégbe faragva a maszolja...
Mégfagyok így egyedül.

Mert nem igaz, csak a tél.

Határ Győző

BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA

*épületállag épületállag
megidézlek megcsodállak
mint mindennek egy a vége:
lesuwadtál – feledésbe*

Régi igazság, hogy az embergyermeke narkotikumfogyasztó állat. Rákosi Mátyás alatt, a kemény diktatúrás időkben, akinek az Özön Szegénység dögszürkesége elől menekülhetnékje támadt, ösztönösen mákony után nézett. Ilyen nemes mákony volt a kultúra – nagy áhítattal hallgatták a *Máté-passiót*, a *Brandenburgit* (mind a hatot), elmélyedtek a könyvekbe, tisztelték az irodalmat, megbecsülték a képzőművészetet: min-

dent, ami ideig-óráig feledtette velük a besúgók/lebukások/veszedelmek lápvilágát – rongy életüket.

A másik, komplementer mákony az erotika volt. A szerelem minden aspektusában nagy felejtető. Paradox módon a parancsuralom csak felfokozza a párkereső hajszát, az üzekekedhetnéket, az ejakuláció, az orgazmus misztikumát és életbetöltő hiedelmét.

A börtönből való szabadulásom után, 1953-ban regénytrilógiát írtam ANIBEL címmel. Az észveszejtő szerelmi bolondulás könyve volt – ami azért híven érzékeltette a kemény diktatúra megkerülhetetlen kényszerpályáit. Azzal a dögszürkeséggel, marxista lármával, papírkilincsekkel, hiánycikkkel volt bebútorozva-bedíszletezve, ami mint élőközegünk, tartalmazott és körülvett bennünket. A benne élő szökni próbált, bár tudhatta, hogy ne is ábrándozzon róla, úgysem lehet. Majdhogynem légyapapír-rátapadással, „napjaink” regényének sikeredett. Amikor harmincöt év múlva kiadták,¹ megdöbbenve tapasztaltam az olvasótábor reakcióját. Kivétel nélkül mindenki úgy olvasta, mint a *történelmi regényt*. Nem lehet *körültekinteni* 1980-ban, s ugyanakkor *belelátni* az 1950-es valóságot, az aznapi napot. Csak mintegy *visszatekintve* lehet belőle rekonstruálni a Rákosi-korszak atmoszféráját, a karanténba zárt társadalom menekülhetnékjét, az undok diktatúra ergasztulumából való elkívánczozást – az „apáink” kultiválta mafla erotikát.

Thomas Mann történelemlátása jut eszembe. Hogy egy-egy történelmi korszakból olvasói tudatunkban afféle horizontlezáró *díszletet* alkotunk, és e kulisszák mögé nézve vesszük szemügyre a régmúlt idők bruegheli nyüzsgését. A második világháború gyötrelmes élményanyaga, halálveszedelmeivel, a halálkátyúból való hihetetlen kikecmergéssel – nekem *ez* volt az a kulissza, amely a távoli múltak kulisszáit távlatosan kicsinyítve eltakarta. De elkövetkezett Ötvenhat, és a fővárosba betóduló lánctalpas szovjet rohamlóvegek a körutakon-sugárutakon, a házsornak nekifordulva és tíz-tizenöt méterről rombolva-tüzelve sokkal nagyobb kárt okoztak, mint a körülzárt Budapest 1944–45-ös ráérős, lomha szovjet ostroma.

A forradalom traumatikus élménye volt az az új, zsinórpadlásig érő, horizontlezáró kulissza, amely még a második világháború lélektani díszleteit is eltakarta. Ha elmerengő perceimben visszagondoltam Budapestre, lezuhant felsővezetékek, oldalt dőlt sárga villamoskocsik hosszú sora, a felszedett macskakövekből rakott barikádok jelentek meg előttem. Csakhogy milyen kíméletlen gyógyító, milyen parancsra feledtető az idő, hovatovább mint a lassan díszletfállá verődő felhőtakaró – új kulissza jelentkezett a visszapillantó látóhatáron. Mi egyéb is lehetett volna, s hogy is lehetett másképp: fél évszázados meglakása/beidegzése után: *az angolszász világ*. A nagyon más-milyen településforma, a máshogyan értelmezett „város”; a más-milyen arcjáték, test- és jelbeszéd, a londoni más-milyen utcakép, a látottak-hallottak megélt tömkelege. A kotlestyúkforma, alacsonyka anglikán templomok országszerte; a párában úszó örökszép, de belakhatatlan kertek, a szuburbiák ömlesztett egyformasága.

Besulykoltak. Az angol életmód rám terebélyesedett.² Hogy már ne is említsem a többbit, tengerentúl: Amerika barátságos aszfaltsivatagjait: itt egy benzinkút, amott egy betontemplom (neonkeresztje éjszaka forog), reptérszéles autósztrádák lóherekeresztzése s azok téveteg irányító csapdái. Összességükben ez volt az az új kulissza, amely eltakarta előlem azt a (nekem) régestelen-régi Pest-Budát („Tabánnal” – „Duna-korzóval” – „Hanglival”), amiről most regélni szeretnék; mert az lett belőle immár, félig-meddig, „rege és mondavilág”, és amelynek magam is, sauruszformán, jószerével itt felejtett történelmi tanúja vagyok.

Szemérmelősen forgatom kalpagomat: nem tudom, ildomos-e előhozakodni vele abban az SMS-es, milliós mobilos, beszélgetve rohanó világban, amelynek kisebb gondja is nagyobb, mint Hild József bezuhant kupolájú első Bazilikája avagy a tömérdék *Neugebäude*, hogy hová, mivé lett és mi terpszkedik ma a helyén. No de hát isten neki – hadd kezdjem el.

*

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung – ahogy Klopstock kezdené, de én már nem kezdhetem: glóbuszunk globális-megválthatatlan. Arról a zöldfülű világról énekelnem, amely velem együtt balladahomályba vész? Leszáll a vesém. Alig de-rengő Valaha-Volt, amelynek megszépítő messzeségét az a titkos tűz fűtözi, hogy akkor ifjonti voltam, kisportolt-fiatal, ruganyos-fickós, pálcáimban fáradhatatlan volt a vándorvágó és verseimből a tesztozsteron beszélt. (Jóllehet ezt akkor még sejteni sem sejtettem: ma is, a fiataloknál, a mai versömlésben a magömlés aránya fel-felszökik.)

Az 1930-as évek vége felé, a negyvenes évek elején történt. (NB. Félő, innentova a derridisták megorrolnak rám: ez nem olyan *narratíva*, amiből a szerzőt szőröstül-bőröstül ki lehet ebrudalni. Mintha ott sem volna.) A lányok tudták rólam, hogy „kormányos szkiffem” van, szívesen jöttek ki a csónakházba, hogy a kicipelésben vízretételben segédkezzenek. Csokoládébarnára sültünk a Dunán. A szakma jó kezű fiatal építészvágánynak tartott, főzőrajzaimért sokat fizettek a nagymenő építészirodák. Ebből éltem-tollasodtam; ez a viszonylagos jólét tette lehetővé, hogy olykor félévekre kámfort játsszak, elvermelve éljek, s elvonulva a világ elől: írjak. („Kis Haszontalan.”) Írásaimat szántsándékkal nem vertem nagydobra, könyvtár-harácsolásomat, írósznvedélyemet titokban tartottam. (*Caveat*: más a grafománia, és más az írás sznvedélye.)

Bujkálni éppenséggel nem bujkáltam; de viszolyogtam tőle, hogy belekerüljek a magyar irodalom vérkeringésébe, mert (ahogy akkor megírtam:) annak beházasodás, le-paktálás-kiegyezés és provincializmus a vége.

Megesett, hogy egész pályázatokat vállaltam a titoktartás hallgatólagos fogadalma alatt: teljes rajzkészletét elkészítettem, időre beadtam; aztán hogy nyer vagy nem nyer – nemigen érdekelt. Amúgy is a Horthy-korszakban a titkos pályázatoknak leáldozott a napja, minden pályamunka névalírási volt. Ma, a falfirkák világában szinte hihetetlenül hangzik, de ez volt a festékszórók őskora. Az én temperával festett, festékszóróval feltupírozott távlati képeimmel nemigen tudtak versenyre kelni a régimódi akvarellisták, gondom volt rá, hogy a pályázat minden lapja ilyen magakellető pillantásfogó legyen. Igaz, hogy nem az enyém volt a masina; mert akkor még ahhoz vagy palackozott sűrített levegő, vagy iromba lábintó-szerkentyű kellett (úgy kellett lábbal felpumpálni a nyomást). Eleinte haveri alapon jó cimboráim kisegítettek: kölcsönadták a magukét; Konecsni és Kling Gyurka ismert plakáttervezők a kezemre jártak. Utóbb magam is beszereztem egy ilyen kütyüt, egy lábintósat; de ma már, a kommerc festékszóró patronok világában, mandrók/pacerákok el sem tudják képzelni, mekkora rutin, ügyesség és elővigyázat kellett, hogy a festékszóró ne „köpködjön”, és ne csináljon pacát.

Dolgoztam egész sor olyan minden lében kanál, közélő, nagy hatalmú építészfejedelemnek, aki egyúttal vagy egyetemi tanár, vagy kormánypárti MÉP-képviselő (vagy mind a kettő) volt, így hát tutira ment az első díj, a nyeretés, a megrendelés az épület kivitelezésére (eldőlt ez jó előre a Kisrablóban vagy a Kárpátia pincéjében rendezett vacsorákon [a kedvenc éttermük után így hívták a szemben álló maffiózótömörüléseket]). Ha jó volt a lapjárás, és „nyertünk”, olyankor némi extra guba is kinézett. És dolgoztam magának a Fővárosi Közmunkatanácsnak is. Forgalomban volt a nevem.

Alighanem a Közmunkatanács révén jutott a fülébe Borbíró/(Bierbauer) Virgilnek, a *Tér és Forma* országos hírű főszerkesztőjének, hogy én alvállalatban az irodáknak mi mindent csinálók. Ha nem tőlük, akkor a jóvágású-jókéjú Kaffka Pétertől, ki sztárszínész szeretőkkal dicsekedett (összeakadtam vele, már emigrációban, *öregén*, Amerikában);³ vagy legkedvesebb mentoromtól, Hajós Alfréd-től (mint olimpiikon, gazdagon nősült, és „kormányfőtanácsos” volt), akinek éveken át *ad hoc* alapon „bedolgozója” voltam. Valahonnan tudhatott rólam, mert meghívott magához egy kis beszélgetésre.

Először csak a csornai agrárakadémia ötvenes munkaterveit és a lelátogatást-levezetést bízta rám; majd újrarajzoltatta kedvencét és büszkeségét, a kőérbereki reptér körkörös fogadóépületét, alaprajzostul, távlatostul, mindenestül – ezt-azt: ami épp eszébe ötlött. Végül oda jutottam, hogy egyszemélyes irodájának tótumfaktuma/„irodavezetője”/bejáró robotosa lettem: kötetlen időben. Vagy be se jártam, vagy akkor jártam be, amikor nekem tetszett, de – tettem a dolgom. Mindig a kész munkával kopogtattam. Viszonyunk szorosabbra akkor fonódott, amikor Virgil egy több évre szóló, nagy, akadémikus feladatot kapott a Közmunkák Tanácsától.

Hogy Virgil milyen ember volt? Theophrasztusz karakterológiájával szólva: kolerikus. Jól kijöttünk – legalábbis én – vele. Középmagas. Szikár. Villogó szemű. Hadarósan gyors beszédű. Felbosszantotta, ha bárki nem értette meg egyből, mindjárt: mit akar. Finomkodva lehengető, türelmes képpel ugyan, de ellentmondást nem tűrő. Kretschmer felosztásában: aszténiás-leptoszom. Izgó-mozgó türelmetlen-ideges. Olykor kirobbanó dühkitöréseitől mindenki félt. Talán nem bántom meg az emléket, ha elárulom, hogy ügyetlen kezű, *nem rajzos ember* volt, ezért tán irigyelte rajzkészségemet, és történetesen arra, amivel megbízták, eminensen alkalmatlan volt. Mert jóllehet aranyba kellett foglalni, titokban amilyen vajszívű ember volt, de a rossz nyelvek szerint rabiátus természetű: tudta mindenki, ha haragja kirobban, legjobb, ha ki-ki fut, amerre lát.

Én ugyan tanúja voltam Virgil néhány rossz pillanatának, amikor elfutotta a pulykaméreg; de nehezen néztem ki belőle azt a fákat szagató elemi erejű tornádót, aminek elhírelték. Sokan a *Tér és Forma* szerkesztőségében, irodájában, rózsadombi tuszkulánumban pánikszzerűen menekültek előle; s hogy vajon tán csak egy *charmeur* akart kibújni belőle, de nem tudott – higgyem-e? Csupán két emberi lényel tett kivételt, akiket különleges bánásmódban részesített. Az első: édes-kedves felesége volt. Hogy mennyire volt művelt és tájékozott, nem tudom, de sejtem, hogy nagyon. Halk szavú, váltig háttérbe húzó: olyan hihetetlen olajos modorú, emberekkel bänni tudó, bájos asszony, hogy kevés ilyen született villámhárítóval találkoztam életemben. Varázslatos jelenség, nem a szépségénél: lényénél fogva. Aurája felfénylett, ahol csak megjelent; és ha mással tán férjura ordítózott volna – vele meg se próbálta; és nem is, mert lepattant volna róla, hanem mielőtt ráeszmélt volna, a felesége negédes mosollyal az ujjja köré csavarta.

A másik emberlény, akivel Virgilnek sehogy sem akaródzott ordítóznia – nemcsak mert nem adott rá okot, hanem mert nem is lett volna ajánlatos –, az jómagam voltam. Virgil ugyanis hadilábon állt a plajbással. Írása olvashatatlan volt, mint a patikusé, ésde úgy is rajzolt. Ismert figura építész-körökben: az „elméleti” építész-észlény, aki csupa funkció – elméjében kimódolja ugyan a Kolumbusz tojása-alaprajzot, de papírra vetni nem tudja. Ceruzájának ez az ügyetlensége titkos fájó pontja lehetett, az volt és az maradt. Gondolom, ezért „tisztelt” engem. Mint „rajzos embert”. Ezt a percre pontos totál megbízható, „aranykezű” embert elijeszteni-elvadítani egy goromba szóval? Isten őrizz. Még megsértődik, és se szó, se beszéd, szedi a sátorfáját – odébbáll.

Nos, hogy én se kerteljek tovább: FELMÉRNI BUDAPEST ÉPÜLETÁLLAGÁT. Ez volt a Megbízás, ez az a Nagyon Nagy Feladat, ami Virgil ölébe hullott.

*

Abban a zöldfülű világban, amit Horthyról „korszaknak” tisztelnek (sőt nosztalgiával emlegetnek), nem az a „*gutgesinnt*” angóracica volt ő, akinek a múltba néző eklektika csengettyűje fityeg a nyaka pántlikájában; hanem tigristermészetű vadmacska, amelynek minden lépésénél a nyakában a funkcionalizmus, a *Sachlichkeit*, a *Bauhaus* nagyharangja kong félreverte: Virgil a *Tér és Forma* révén hatalmasságnak számított, márpedig egy potentáttól senki sem várhatta, hogy majd nyakába veszi a várost, és nap-hosszat járja-rója utcáit a sugárutaktól a síkatorokig, Lágymányostól Soroksárig – ki-világos-kivirradtig, mindenütt.

Odafent a Madách-házakban, ahol a Közmunkatanács székelt, ők se gondolták más-ként, mint hogy Virgil majd összetrombitálja segéderőit, stábot szervez, a munkát célirányosan elindítja-delegálja-áthárítja (így volt ez már az ősidőkben is, amikor nyereg alatt puhítottuk a húst: a rossz nyelvek szerint a Bejövetelet [és az elkerülhetetlen tiszogatást] a kazárookra bíztuk).

Ahogy mondvá volt, úgy is lett. BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA felméréstett. De hogyan? Úgy, ahogy Karinthy mondta: *minden másképpen van*. Mert jóllehet dúlt a második világháború, Magyarország a mikroklimájával a „béke szigete” volt. Mint a Harmadik Birodalom gabonaraktára, szállítottuk a náci Németországnak az élelét szakadásig, ám egyszeriben azon vettük észre magunkat, hogy belesodrótunk a harcokba. Még messze volt a Don-kanyar katasztrófája, az arcvonal mögötti rendészkedést operettháborúnak fogtuk fel, baljós torkolati tüzekkel. Borbíró Virgil kettőig se számolt, és behívták katonának.

Amire sem a *Tér és Forma*, sem a stáb nem számított: Virgil máról holnapra eltűnt, elment a brjanszki erdőbe orosz partizánokra vadászni.

Akkurátus főhadnagyi ruhában feszített, a tisztekkel tartott, lovagolt, verte a lapot. Hogy milyen eredményes volt, nem tudom; mert mi nagyon eredményesek voltunk. Ha elfelejtettem volna, most mondom el: néha akkora volt rajtam a nyomás, hogy magam is segéderőről gondoskodtam: csak feltárcsáztam belevaló szigorlómérnök kollégáimat, s megesett, hogy ketten-hárman húztuk az igát. Most a *lista* kapóra jött. Mint az (egyszemélyes) Borbíró-iroda címzetes irodavezetője, megörököltem Virgil megbízatását, a Közmunkáról is azontúl velem tartották a kapcsolatot, velem tárgyaltak, engem sürgettek, rám hárították a felelősséget.

Nagyméretű térképlapokon kellett felmérnünk Budapest épületállagát, öt szempont szerint: (1) keletkezési év, (2) állapot (bontásra érő, rozoga, ócska, középfinom, finom, elsőrangú), (3) művészi érték (műemlék, olyanszerű, kiváló, jellegtelen, harmadrangú, értéktelen), (4) párkánymagasság (alápincézett, földszintes, két-három emeletes, öt-hat emeletes stb.) (5) (a jópálfenéje tudja, ez mi volt, de volt az is: ötödik szempont).

A hetvenszer százas felkaszírozott térképlapok elég nagy léptékűek voltak ahhoz, hogy az egyes objektumokat élénk anilines színekkel jelölni lehessen. Összsúlyuk: másfél mázsa. Nehézkes, de kézenfekvő módszer volt. Ha a Közmunkatanácsnak valamilyen kerületben kedve szottyant, hogy „sugárutat” nyisson, a pauszpapíron azonos léptéken felvázolt elképzelést csak rá kellett helyezni a megfelelő készlet megfelelő térképlapjára, és mindjárt kiderült, hogy a tervezett sugárút megnyitásához vályogvískó-

kat vagy hatemeletes lakótömböket, század eleji luxuspalotákat vagy kétszáz éves, sokudvaros, avultas bérkaszárnnyakat kell lebontatnia.⁴

Amikor a Közmunkatanács termeiben a térképkészletek gúlába hordott rakását megpillantottam, nem mondom, hogy nem bámultam elrémülten, de nem is vagyok az a legény, aki megijed a saját árnyékától. Elszállítani, de hova? Kezelni, de hogy? Tárolni, de hol?

De mert mivel „muszájtott”, egyszeriben minden kiforogta magát.

Két szokatlanul nagyméretű szobát béreltem (a régi Nemzeti Színházzal szemközt a sarokpalota főemeletén), oda hordtuk a roppant csomagokat (hogy majd' beleszakadtunk); bakokon rajzasztalok sorakoztak, bontogattuk, szétraktuk, felosztottuk a munkát. Az a millió helyszínelés, ami ezután következett, ceruzával-jegyzőblokkal a kézben, hosszú hónapokon, majd' harmadfél éven át tartott, és mondhatni, életforma lett belőle. Életforma, ami zsarnoki módra beleszólt magánéletünkbe, szerelmeinkbe, terveinkbe. Volt ismerkedés, amely az Anker közben kezdődött, a Gozdsu udvarban virágba borult, és a szerelem örök hűség fogadalommal végződött a krisztinavárosi öregtemplomban.⁵ Ama boldog időkben éltünk, amikor a kollégák a térképtáblák fölé hajolva és tűhegyes ecsettel a házakat kiszínezve – (*Allegro barbaro. Parlando. Tutti*) – még olyan slágereket énekeltek, mint pl.:

„a boldogság unalmas már
egy éve nem voltam az orvosnál”

Bejártuk a város zegét-zugát, lecövekelünk, hunyorítottunk, ránéztünk az „objektumra” (ilyenkor a ház, a szerencsétlen, nyilván remegett, mint a jószág a vágóhíd rámpáján); felzargattuk a házfelügyelőt, kifaggattuk, jegyzeteltünk, s ha úgy adódott, ketten-hárman együtt ebédeltünk. Volt, aki lekopott; jött helyette más. És persze, hovatovább óhatatlanul szembekerültünk a középületekkel: előljáróság, templom, múzeum – magyarul: a székesfőváros „épületes” történelmével. Terítékre került mindenki és minden: a névtelen „pallér álma” csakúgy, mint a neves építésznagyság remeklése; a neoklasszikus Csendilla csakúgy, mint a „Stefánia” eklektikus palotavillái. A giccses ligeti múzeum (ami stukkóból ábdált díszletpavilon volt csupán a millenáris kiállításra, de az Agg Uralkodónak, Ferenc József apostoli királyunknak úgy megtetszett, hogy előzékenységéből, aranytálcán szervírozva, a városatyák megépítették neki kőből, és ott maradt); a szecessziós, műtermes csodavilla, amely valaha László Fülöp sásfészke volt – még minekelőtte az angol szigetország elnyelte/felmagasztalta volna. A pesti *Champs-Élysées* – az Andrassy út palotasorának gyöngyszemei; látványos fő- és dísztereink; a Kúria, a New York-palota, az iker Klotild-paloták, a Tőzsde, az Operaház, a Bazilika, az Akadémia (jó hetven év távlatából idézem, ahogy emlékeim daguerrotypjei megőrizték): Schickedanz, Stühler Frigyes, Alpár Ignác, Steindl Imre, Ybl Miklós, a Lechner dinasztia, Hauszmann Alajos, Korb Flóris, Giergl Kálmán, Lajta, Málnai – csak úgy kapásból sorolom, ahogy beugranak. Számomra BUDAPEST ÉPÜLETÁLLAGÁNAK FELMÉRÉSE akarva-akaratlan a főváros építészettörténetének beható tanulmányozását jelentette – *ambulando* –, városunk ölbe nyalábolását és felejthetetlen szerelmét. Mély álmomból ha felébresztenének, akkor is meg tudnám mondani a Zeneakadémia vagy a nemrég felújított Gresham-palota egykori tervezőit (Makovecz Imre a tanúm rá). Valaha rávágtam. Azóta? Elbizonytalanodtam: nem vállalnám a „vetélkedőt”. De – álljon meg a menet.

Nem azért mondom fel mindezeket, hogy valaki is tőlem hallja a „magyar építőmű-

vészet kiskátéját”, mert arra ott vannak a sokkal kompetensebb szakmunkák, monográfiák.

Hanem azért, hogy töredelmesen bevalljam: *gurulatot kaptunk*.

Szélvihar kerekedett. Tornádó jött, az felkapott, mint a szitakötőt, és kifújta elmémből e tudás *engramm*ait. Azért, hogy láttassam-odamutassam, milyen az, amikor az események árterülete roppant tükrével megborul, és tótágast állásában úgy zúdul alá, mint a Niagara. Ebben a függőlegesen robajló vízfalban zuhanunk örökkön-örökké mindannyian, s most is ott vagyunk, abban igyekszünk aláfele.

A rohamágyúk mind hangosabban dördülőztek egyre közelebről. A stáb körém tömörült, és jöttek volna többen is már kérés nélkül. Mert amikor jószerével hivatalosan is nyakig voltunk a háborúban, Csepel épületállagának felmérése következett, s lévén a sziget stratégiai fontos-titkos terület, a titoktartás ellenében fiatal munkatársaim számára sikerült kijárnom a „különleges státust”, ami a katonai szolgálat alól való felmentéssel járt. Nem csoda, hogy törték volna magukat, és ingyen is felcsatlakoznak, ha hagyom.

És itt történt velünk az események torlásának, az incidenciák rengeteg tükörének megborulása; mert ha eddig tartogattam, tovább nem titkolhatom: a felméréssel párhuzamosan ifjonti-naivista „mozgalmat” is szerveztem (zseniális kollégámmal, Kelen Tiborral, akivel mint Kasztór Polüdeukésszel – úgy voltam összenőve),⁶ KÖZÖS LENGYEL–MAGYAR HATÁRT! követeltünk, „roneón” lehúzva sokszorosított szórólapjainkat pályaudvartól vásárcsarnokig, nyilvános illemhelyektől telefonfülkéig mindenhol és mindenholva begyömködtük-elgórtuk; íróasztalaink fiókja mélyén pedig egyre hasasodott az a doboz, amelybe fegyvereinket gyűjtöttük, egyik ügyes kezű ludovikás cimboránk révén; volt (csak az enyémben) vagy fél tucat pisztoly és egy kincses davajgitár.

Hogy Borbíró Virgil mikor, hogyan került haza, és kinek mondta el mesélnivalóit; hogy a másfél mázsás térképelaborátum öt készlete a tornádó után hol ért földet, s az ostrom alatt vajon szétszóródott-elhányódott vagy megvan még valahol; meg hogy agyonázott, elpiszkolódott lapjai hol-merre, miféle alagpincén alusszák örök álmukat – nem tudom.

*„Virágos május elsején
ő kért, hogy átöleljem én
dalolt egy kis pacsirta
és már tovább nem bírta”*

(Ez volt az idők slágere [ha leszámítjuk a „csak egy nap a világ” ominózus szövegét], lehetetlen volt nem meghallani; bár az én klasszikusokon nevelődött fülhallásom a slágerekre önműködően bedugódott. Ez dőlt a hangszórókból, ezt dúdolták a kis kollégák a sasbehívó elől menekülőben, a rajztáblára ráhasalva és a parányi „háztömböket” anilinsárgára, anilinzöldre festegetve: *virágos május elsején* –)

1944. május elsejének éjszakáján, hajnali háromkor, úgy húztak ki anyaszült meztelen szép szeretőm mellől, pucéron, „hol a fegyver?!” kiáltással, hogy nem tudtam se köpni, se nyelni; csak épp virgulám elé kaptam tenyeremet. Összeszedtem cókómókomat, ahogy mondvá volt, és bezupáltam az országos, föld alatti Börtönköztársaságba.⁷

*

Az a szélvihar, ami átlyuggatta-kiritkította építész-helyismeretemet, utóbb engem is elkapott-felemelt, és ott tett le, ahol sohase gondoltam volna: az angol szigetország behemót fővárosában, amelyet úgy húzott szét minél nagyobbra építészetük demiur-

gosza, ahogy a tímár a gereznát a szárítódesszkára felszögezi; és amely lélekszámra Magyarország lakosságának jó másfélszerese.

Ha csak *narratívám* volna, a nyájas olvasó tudná, honnan-hová mi következik, ám én, akivel minden dolgok történülnek, nem tudhatom, mert mivel én csak a szerző vagyok, aki *ça va sans dire* nem létezik. Hja – Derrida mester ha az én bőrömben lett volna, tudná, mi az, amikor a hanyatt-homlok menekülőt elkapják a jugoszláv határon, és estére már a titkosrendőrség szegedi pincéiben körül fogják az ÁVÓ verőemberei. Nyilván az „*impirialisták*” Láncoz Kutyájával cimborál. Motyójában sci-fi-gépirat, a rendszer gyilkos szatírja. A Szerv Intellektuális Osztálya kiértékeli. Plusz másfél év. Összesen: három. Összevissza hurcolásztak, hogy elejét vegyék az „összeesküvésnek”; személyvonatokon bumliztam két fegyveres őr között. Meglaktam az ország majd' minden börtönét.

1950 végén a lesített mérnököket-építészeket összevonták a fővárosi Gyűjtő hírhedt „Kisfogházába”,⁸ ott, annak első emeletén rendezték be azt a titkos műszaki irodát, amelyre büszkéek voltak; nem „emberségből”, hanem hogy szakmai tudásuk ne heverjen paragon, s a rendszer javára annak is levegyék a sápját. Erődítéseket terveztünk a jugó határra, valamint kaszárnyaegységek szabványterveit. Az összenyitott három zárka „rajztermében” élvezhettük az adagolt „szabadság” tágasságát, hogy tizenöt méteren átjárhatunk; a fényűzést, hogy van rajztáblánk, írógépünk, magas rakaszokban külföldi folyóirataink, kényelmes *igazi* székeink (hallatlan luxus!); napi két cigarettánk (dohányosnak mennyei manna), és van „összekötőnk”: az a megbízható pártmunkás kollégánk, aki hozta-vitte a tervrajzokat, és tartotta titokzatos „Központunkkal” a kapcsolatot.

Mi tagadás, dőzsöltünk. Élveztük, hogy nem kell „fűtőtest-kopogtatással” zárkáról zárkára morzézni: egymás mellett ülve beszélgethetünk; hogy fejesvonalzót-logarléccet tologathatunk, és halomban álló pauszpapíron alaprajzok kimódolásával mulatjuk időnket (ami született építésznek világfelejtető játszadózás), és élvezhettük, hogy többé nem „stokkol a flamó”, mert az Első Emeletnek a dupla csajka bab kijár.

Csakhogy az első három „ellenőrzés” után az összekötő elvtárs-kolléga látogatásai megritkultak; végül a „vizit” végképp elmaradt.

Nagy riadalom támadt. Haditanácsot tartottunk. Fergeteges áltevékenységbe fogtunk – csak hogy a smaszerek ne vegyenek észre semmit. Halomra terveztünk mindenfélét, ami épp eszünkbe jutott. Jómagam vagy félszáz családi házat („albuma” köteve tartogattuk, és arról ábrádoztunk, hogy ha szabadulunk, kiadjuk). Utána Nemzeti Színházkolosseumot (komplexumában volt Operaház, Nemzeti Színház, Kísérleti Színpad, Színiakadémia, Színháztörténeti Intézet és Múzeum, Drámakönyvtár, étterem; alatta két pincszinten parkolótér stb.; mintha csak a Garnier-féle párizsi Nagyopera komplexumán akart volna túltenni. Megjelenésében némileg neoszeccessziós, majdnem posztmodern. Sokkal nagyobbra méretezve, mint amekkora egy kis országnak kell). Komplet tervkészlet volt minden alaprajzával, kereszt- és hosszmetseteivel, külső-belső távlati képeivel egyetemben.⁹

Jó multság, férfimunka volt: szemmel láthatólag „folytattuk a foglalkozást”. A smaszerek elégedetten pöfékelve szemlélték szorgalmunkat, és nem gyanítottak semmit.

Megesett, hogy félretéve a „munkát”, nekiestem a külföldi építész-folyóiratok rakisának. Sorra vettem a svájci *Domust*, a francia *Architecture d'aujourd'hui*, az angol *Architecture*-t, faltam a fényképeket, a cikkeket villanyoltásig. Egy ilyen alkalommal történt. Az angol *Architecture* évfolyamait emelgettem le a magas rakasról, s egy ízben, a

folyóirat fedőlapján egy olyan épületkolosszus színes fényképére bukkantam, hogy hátraroskadtam vele a széken, és nem tudtam letenni. Felnagyítás nélkül is monumentális, palotás, kolonnádos építményt ábrázolt, de hogy ennek a városképből kiragyogó monstrumnak mi volt a rendeltetése, és merre-hol van: ki annak a megmondhatója? Szalagcím, utalás alul, belül: sehol. Ez a lapszám heteken át „mandalammá” – meditatációs objektumommá vált. Reggelente, valahányszor a szalmazsákról felserkentem, a székem mellett a csudapalota távlati megdicsőülése odaterítve várt.

Emeletmagas bázisra állítva, hogy kiemelje jelentőségét, jó futamatnyi széles díslépcső vezetett fel a korinthuszi oszloprendhez, melynek se vége, se hossza kolonnádján a díszpárkányt barokk balusztrádokkal „attika” koronázta. Középpütt, mélyebbre helyezve, falmeződíszek tetején, osztópárkányok fölött felmagasítás – afféle négyzetes „dob” következett, azon ugyancsak négyzetes „perisztílium” futott körbe karcsú oszlopaival, s rajta, ornamentális entablaturába foglalva, négyfelől, négy nagy óra. A négyzetes alapon felszökellő, különös kupolát kecses, volutás *lampada* zárta le. A karcsúnak ható, magas torony bizonyára kilométerekre látható volt.

Azonnal tisztában voltam azzal, hogy ez a tündérvár a mesterségbeli tudás és a lángelmére valló lelemény ötvözete: arcátlan szupergiccs, amely az érzelmekre apellál, s ugyanakkor a klasszicizáló monumentalitásnak olyan felsőfoka, hogy bűvöletének hatása alatt csak odaragadni tudtam, elszakadni tőle nem. Megesett, hogy álmomban megjelent: megejtő-megbabonázó kőtorony ellebegése – hogy giccs pimaszabb már nem lehetne, s ugyanakkor a kőbe merevült berliozói fanfár megigéző harsogása (nemhiába mondja Schlegel, hogy az építészet „megfagyott muzsika”). A szerelem gyomorrúgása volt, vitruviusi belebolondulás, szerelembe esés. A szalmazsákom mellett a széken odakészítve, felébredéskor erre esett a pillantásom. Szemem elfutotta a könny.

Megszégyelltem ellágyulásomat, de könnybe lábadt szemmel megfogadtam: egyszer, ha ennek is vége lesz. A lábam ha térdig lekopik és a világ végére kell mennem, akkor is. Hogy ráismerek-e? Hajaj! Torony és kolonnád kitorúlhetetlen képével emlékezetemben, ha addig élek is. Addig keresem, amíg valahol a földön rá nem találok. De hol?

Oneiromantiké volt. Amilyen a jószágom.

Ugorjuk át azt a tíz évet, ameddig várnom kellett.

1963 tájt lehettünk. Már az angol rádió munkatársa voltam, amikor a *Home Service* hathetes körútra küldött, szénior angol kollégámmal, aki az angol szigetországban piros sportkocsiján körülhordozott. A *Penates et Lares* mindenütt más: a népszokások, az edények, a szerszámok, a babonák, a kiszólások, a testbeszéd. Nálunk az asztalos magától elfele tolva gyalul; a kínai asztalos viszont maga felé vonja a gyalut, és másmilyen maga a gyaluszerszám is. Nos: ilyen „sültangol” furcsaságokra kellett figyelniem, s ha feltűnt valami, ékes (tört) angolsággal, ronda akcentussal bele a mikrofonba, hangosan, bőbeszédűen ecsetelnem a különbséget és „csodálkoznom” – ez volt a dolgom. Skóciában, Közép-Angliában, Walesben, hat hét alatt annyi kastélyt, várat, erődített templomot, kolostorromot, haranglábat, vásártéri kalodát, római emléket, helytörténeti múzeumot, menhírt, városházát, katedráliszt láttam, hogy kétféle állt a fülem.

A túra felében lehettünk. Manchestertől dél felé haladva, a közel milliós Leeds felé tartottunk (pompás város, amely egyeteme, nagyszerű építészete, műemlékei ellenére nincs benne az átlageurópai tudatban). A város határához érve már messziről föltetszett egy magas, négyszögletes óratorony, amely ismerősnek tűnt. Ahogy mind közelebb értünk, és részleteivel is kibontakozott, megállt a szívverésem. Beleremegtem.

Artikulálatlan kiáltásokat hallattam, és a volánt kezdtem csapkodni, amit finomkodó, kesztyűs kezű kollégám nem tudott mire vélni.

Beértünk. Ott parkoltunk le előtte a tilosban. Megkukultam – nem tudtam szóhoz jutni.

Amit valaha a pesti Gyűjtőben, a „Halálos Házban” fedeztem fel, a titkos mérnöki iroda folyóiratrakaszaiban, az angol *Architecture* tetején és mint már akkor, most is. A szememet nem tudtam levenni róla. Nála is leesett a húszfilléres: látta, mi az, amit olyan ittas-szerelmes kimeredt szemmel bámulok, idegrendszerem rezonált a magam csendes örülségére, és akkor már a szénior kolléga is úgy bambított rá, nagy ámuldozva, mintha először látná.

– *A leeds-i Városháza!*

A mesterművet megillető hódolattal néztük a palota hetvenöt méteres toronykolosszusát (mert jóval nagyobbnak hatott, mint amekkora volt). Az orrom elé tolt mikrofont elcsaptam, s ahelyett, hogy mondtam volna valamit, bántam is én a rádiót, a nagy magnót az ülésen, a szénior kollégát, aki hadonászva kiabált utánam, az istenért, vigyázzak testi épségemre: félőrült módjára rohanguáltam a mérőföldes főhomlokzat előtt a széles, forgalmas úttesten, ahol előttem-mögöttem el-elszáguldoztak az autók – csak hogy minél több szögből minden visztáját szemügyre vehessem, és nem tudtam betelni vele.

– Itt vagy hát, megvagy, mindvalóságosan, én Szépségesem!

Ez volt az a se vége, se hossza emeletmagas plinthosz, így fest hát a valóságban ez a tízszlopos korinthuszi kolonnád, amely, kiegészülve az oldalrizalitok féloszlopaival, befordul és körbefut! Ezek voltak hát azok a fényképen is megbabonázó francia reneszánsz kéménycsoportok, ékkövesen kiragyogó fedlapornamenseikkel! S ez volt az a „lehetetlen ötlet”, hogy a koronapárkány lezárása fölött a négyzetes nagy attikára ráállítva, négyzetes perisztiltorony következzék s azon meg, barokkos-homorlatos kupoládé alatt, harangot rejtő toronyóra zengve-bongva, zúgadozva a négy világtáj iránt! Dacolva az építőművészet lovagiassági szabályaival: *le-he-tet-len ötlet!*

Hatvan felé jártam, de nálam akkor fürgébb hatvanévest nem látott a világ. Kamaszos izgalmammal alighanem komikus lehettem, de nem lehetett megállítani; és jóval fiatalabb angol kollégám, lógó nyelvvel, mindenütt a nyomomban – mert már nyargaltam fel a díszlépcsőn, be a főbejáraton, át a csattogó lépteimet visszhangzó ovális vesztibülön, és be a hatalmas központi csarnokba.

Barokkos tátongásán egyszerűen felmértem – nemcsak hangversenytermi méreteit, amire beépített orgonájának tömérdekségéből következtettem; nemcsak Berninit, Borrominit idéző tervezőjének, istenáldotta tehetségének szuverén formakezelését és lenyűgöző virtuozitását, hanem – *Szent Habakuk!* azt is, ami olyan nagyon, de nagyon angol volt benne, olyan kivigyorgó, olyan rikítóan „snassz”-angol. Nem győztem rajta furcsálkodni, s ha nem restelltem volna, a fülébe ordítom fiatal kollégámnak:

– Látod, pajtás, *ez az, ami nálunk másképp van!*...

Szerencsére magnó és mikrofon odakint maradt a kocsiülésen. Ítéletnapig hiába szabadkoznék-mentegetődnék, ha akkor ezt magnóra mondom. Máig kacagnom kell rajta. Azon, hogy ezt a halhatatlan tervet, ami fogantatásától fogva *carrarai márványba* kívánkozott, *hitvány stukkóból* hordták fel, ésde oly csiricsaré tarka színiskála szerint kigyönyörítve, hogy ilyen ökörvér-veres akantuszleveleket, cinóberpiros párkánykonzolokat és vásári arannyal lehugyozott angyalszobrokat ennyire vidékies-giccsesen és égetni való félresikerülten csak a förtelmes máltai katolikus templomokban látni. Vagyis:

röhécseltem rajta, és ríttam is egy sort: sajnáltam a géniuszt, akit nemzete nem becsül érdeme szerint (pedig amikor a pályázatot megnyerte, harmincéves sem volt).

Íme: igaz volt a jósvillám, a jövőbe vesző életút megérezése; éntudatom képernyőjén feltettség az „ikon”, és csak rá kellett kattintanom, hogy megjelenjen „teremtetlen fényben” a *Mysterium Tremendum* ikonosztáza: lám, még alkalمام sem volt, hogy akarjam, ne akarjam: beváltódott fogadalmam, ahogyan szerelmemnek elígérkeztem: kérépől beleszerettem, és immár rálelve, idáig zárándokolva, nincs más hátra, mint hogy elébe vessem magam, és megcsókoljam a földet – azt a földet, amelyről még 1957-ben, a bécsi szeretetotthon tornatermi priccsén kuksolva megírtam. Hogy „minden hajó hazám”.

*

Csakhogynincs vége még – BUDAPEST ÉS AZ Ő ÉPÜLETÁLLAGA „visszacsókol”. A hatvanas évek közepén járhattunk, a Kádár-rendszer bizonyított, meg akarta mutatni, hogy immár „szalonképes”; és hogy visszavásárolja nemzetközi hitelét, tekintélyes összeget utalt át Nagy-Britanniának, hogy abból kártalanítsák azokat az angol állampolgárokat, akik ingatlanjait a kemény diktatúra elállamosította.

Bizottságot állítottak fel, és ez a *Foreign Compensation Commission* engem bízott meg, hogy készítsek a magyar fővárosról olyan elaborátumot, amelynek táblázatai, térképei, eligazítása alapján a bizottság eldöntheti, jogos és méltányos, ill. arányos-e a kárigény – nem valami földszintes kulipintyó volt-e az az objektum, amit a kárigénylő hatemeletes sarokháznak tüntet fel.¹⁰

A bírói arbiterhatáskörrel felruházott bizottság ötödfél éves fennállása alatt nemegyszer jelentem meg tárgyalásokon, mint kirendelt szakértő – ha felmerült a gyanú, hogy a kárigény túlzott és szertelen; s fölöttébb mulatságos, hogy tagja volt a testületnek az a (magyar származású) Andrew Martin (dr. Márton Endre) is, akire korosztályomból tán még emlékeznek azok, akik a világháború alatt titokban hallgatták az angol rádió éjszakai adásait, és alig várták heti rovatát. Mint a *Law Lords* grémium¹¹ tagjainak egyike, a kiváló jogász „nagy kutya” volt, a tárgyalás szünetében hűvös-leereszkedve kezelt; de amikor felfedezte muzsikus voltomat, és felfrissíthette velem zeneakadémiai emlékeit, felmelegedett. Ki hitte volna: ez a tartózkodó, rideg jogászkorifeus Dohnányi-tanítvány volt, rajongott Schubertért, s mint kiderült, valaha egy vonósnyegyesben brácsázott.

Csak olyan valaki ajánlhatott be a Bizottságnak, aki tudta rólam, hogy úgy ismerem Budapestet, mint a tenyeremet. Utóbb kiderült, amikor összeakadtam vele, tudtomon kívül, de angol nyelvű Átnézetem alapján megkurtították és alaposan levágták kárigényét. Kacagva mesélte – dúsgazdag ember lévén megérte neki a helyzet komikumát –, vállon veregetett, és nem haragudott.

Ám ha igaz, hogy sejtjeink kilencévenként kicserélődnek, távozásom óta nekem már hatodízben cserélődnek, s a dolgok rendje, hogy élmények, utazások, a könyvespolcon sorakozó opusok, megvalósult vagy romba dőlt remények rétegről rétegre rakódva *fallá* magasodnak. Azzá a fallá, amit Thomas Mann emleget. Új *kulissza* magasodik történelemlátásunk horizontján, és a rövidülés törvénye kérlelhetetlenül érvényesül. A második világháborúra csak akkor van rálátásunk, ha Ötvenhat mögé kémlünk. Az első világháború lövészárkait csak akkor pillanthatjuk meg, ha pipiskedünk; de már ami a hátsó színpad fertályán történt – Königrätz, Sadova, a krími háború, Magenta, Solferino: ez és még sok más bizony-bizony: a létra tetejéről is alig dereng. Szaporodó nyíláskizárások, zsugorodó összképek. Új kellékek-limlomok zúdulnak ránk az egy-

re duzzadó kelléktárból; megvilágosul, ami ötven–hatvan esztendővel annak előtte tisztára érthetetlen volt.

Tiszta sor – ha egy magyar építészközlöny tetején ott ékeskedik Ybl Miklós kupolás remeklése, senkinek nem kell fejleccen odanyomtatni, hogy amit lát, az a Bazilika békaperspektívája. Ha az *Architecture* tetejére ráteszik a leedszi Városháza országosan ismert képét, senki angolnak nem kell alábiggyeszteni, hogy a leedszi Városháza – az a leedszi Városháza.

Ha nem tudnám, ki volt a mestere, mai fejemmel (amelyben zsongnak-bongnak az új ismeretek) még a találgatással is máshogyan indulnék el.

Vajon Waterhouse volt-e ihletett tervezője (az ő mestermunkája a manchesteri Városháza – ahol a díszlépcső fémcső „fogódzója” egyúttal gázvezeték)...?

Vagy Sir Edwin Lutyens, aki kormányzósági palotáival, diadalíveivel Fokvárostól Delhiig teleépítette a néhai Angol Világbirodalmat (és ha az első világháború nem akadályozza meg, betetőzi életművét, és megvalósul álma: Liverpoolban az a kupolás templomszörnyeteg, amely nagyobb lett volna a római Péter-templomnál)...?¹²

Vagy ha ők nem, akkor tán Augustus Welby Pugin, az angol eklektika Mozartja, a Parlament belsőépítészé, aki a gótika kedvéért katolizált, hitt a stílus „térítő erejében”, és sorra építette neogót székesegyházait Newcastle-ban, Nottinghamban, Birminghamban, Southwarkban – és tán a legszebbet Dublin mellett, Maynooth egyetemi campusában – majd elméje elborult, és az örültekházában végezte...?

Vagy a liverpooli angyalarcú Lonsdale Elmes, a St. George’s Hall megalkotója, ki e futballpályát meghaladó palotaóriás megépítését nem érthette meg – odahalt fiatalon, és az építését társa, Cockerell fejezte be...?

Charles Barry volt tán a mestere, aki a Brightoni Képzőművészeti Akadémiát még görögös klasszicizáló stílusban tervezte, de elpártolt fiatalságánál olasz-reneszász eszményétől, és a Temze-parti „Parlamentek Anyja” tervével elindította a neogót *redivivusát*...?

Tán Inigo Jones, számos, a Whitehallban terpeszkedő minisztérium és a Banqueting Hall tervezője, mennyezetén Rubens freskóival...? Sir Christopher Wren, a londoni Szent Pál-katedrális megalkotója, fél lábbal aki csillagász volt...? Avagy segítőtársa, az ördögös-leleményes Hawksmoor? Ó, nem, emezek XVII–XVIII. századi mesterek, és nyilván óratornyos tündérpalotám megalkotójának nemzedékekkel előtte jártak.

Mintha nem tudnám nagyon is jól. Akinek mesterműve, a leedszi Városháza iránti olthatatlan szerelmem lángadozását nem fogja eloltani, csak a halál.

Cuthbert Brodrick volt az építészgénusz – az ő rajzablaja, az ő keze vonása.

Ki volt, mi volt, hova tűnt?

A kézikönyvek gyanúsán szűkszavúak: a nagy angol életrajzi lexikon nem tud róla. Ez a nagyformátumú építőművész¹³ a leedszi Gabonatőzsde ovális-kupolás palotáján kívül mintha alig épített volna jelentőset. Osztozott a szigetország másik nagy építészgénusza, Charles Rennie Mackintosh sorsában. Az ellene bandába verődő pályatársak. A középszer. A hörcsöglelkű irigység.

Elhúzódtak tőle. Kigolyózták. Elmarták.

„Nemzetközinek” csúfolt pályázaton Brodrick még elvitte a lille-i katedrális tervnek első díját; s jóllehet, kápolnakoszorús alaprajzában, felszőkellő támíveivel, főportáljának a rheimsi székesegyház Paradizum-kapuzatára emlékeztető részletképzésében a roppant építményt a francia gótika szellemében fogalmazta meg, kivitelezésével országos botrány lett volna, ha megbízzák.

Erős a gyanúm, minden francia úgy érezhette: inkább halva lássák, mintsem hazáját az a szegyen érje, hogy Lille székesegyházát egy *sale métèque* angol építőművész tervei szerint építsék fel.

Nem szegte kedvét, nem csorbította franciarajongását. Átköltözött Bretagne-ba (akárcsak közel három évtizeddel utána Mackintosh).

*

Tengerparti nagy sétákat tettek, akvarelleztek; elmerengtek a múltakon.

Jegyzetek

1. ANIBEL. Szépirodalmi, 1988.

2. Nyelvnek/életnek, az angolszász világnak hihetetlen asszimilatív ereje van. Mással is megtörtént, nem csak velem: *si parva licet componere magnis* – Sir Nicolas Pevsner (1902–1983) lipcsei születésű, angol művészeti író, cambridge-i egyetemi tanár. Évtizedeket töltött az angol építészet „felmérésével”. Alapműve az ötvenkötetes THE BUILDINGS OF ENGLAND (ANGLIA ÉPÍTÉSZE-TE). Penguin Books, 1951–1974.

3. Neki a margitszigeti Szabadtéri Színpad munkaterveit készítettem el gyorsvázlatai alapján.

4. Hogy a térképelaborátum gondolata kinek az agyából pattant ki, és akárki volt, miféle hátsó gondolat motoszkált elméjében? Ne kutasuk. Hiszen e térképkampány elsődleges célja: maga a Madách sugárút „megnyitása” lett volna, és a klinkertéglás „diadalív” után ment is volna, mint a karikacsapás. A célterület hosszú sávon azoknak a százötven-kétszáz éves avultas lakótömböknek a leradírozása lett volna, amelyeket annak idején „gettó” néven tartottak számon (semmi köze a nyilasok VII. kerületi, későbbi gettójához). A sugárút tervének megvalósítását a háború akadályozta meg: a terv halva született.

5. A templom arról nevezetes, hogy annak idején alapozásánál elvágták, görgőkre tették és jó tíz méterrel az utca vonalától – hátratolták. Nem tévesztendő össze a budai Fő utcán található, jóval kisebb ódon templomocskával, amelyet új alapokra, szintén hátratoltak.

6. Ezt a Castor–Pollux párhuzamot tréfásan mondogattuk is; de hogy kettőnk közül melyi-

künk a „halhatatlan” a hitrege szerint – ezt sohasem döntöttük el.

7. Szép szeretőm nálam két évvel idősebb, de valóban észveszejtő szép volt – unokahúga egy ismert költő-bohémnak, akiről Kosztolányi azt mondta (ujjait püörítve, hogy mutassa az irinyó-pirinyót): „költőnek ilyen picit; de azért még költő”. (Máskor meg így utalt rá: „csak a rangja költő, ő maga nem”.) Ma országos Nagy Név; de én máiglan Kosztolányival tartok. Aki kíváncsi első lebukásom történetére, megleli háromkötetes önéletírásomban (HGy ÉLETÚTJA. *Életünk Könyvek*. Szombathely, 1993. 4–5.). Tudtommal már nem kapható; de teljes szöveganyaga olvasható a világhálón (www.irodalmiakademia.hu).

8. A földszinten voltak a halálosok zárkái. Az akasztások napja a péntek volt; ilyenkor hátraparancsoltak a középfőfal mellé, ahol le kellett feküdnünk – hogy ne leskelődhessünk az ablak sarkából; de így is hallhattuk, amint az odahurcolt „frakciózó” szerencsétlenek utolsó leheletükig éltették Sztálin elvtársat és a Pártot –, s csak akkor kelhettünk fel, amikor lefújták a riadót: folytathattuk a „foglalkozást”, mintha mi sem történt volna.

9. 1952 elején, a titkos építésiroda ávós megrohanása-szétdobálása idején ez is elpusztult. Egykori börtöntársam, Fehérvári István még látta, és önéletírásában megemlékezik róla.

10. Az angol nyelvű elaborátum tavaly nyáron sok más egyéb irománnyal fiókjaimból átvándorolt a Petőfi Irodalmi Múzeum depozitóriumába.

11. *Law Lords*. A Felsőház jogászbizottsága.

Minden fellebbezés legfelsőbb fóruma, amely a Felsőház nevében végső döntést hoz (ha jól értelmezem, ill. magyarátom – nálunk az egykori Semmitőszéknek felel meg). A *Law Lords* intézményét 1876-ban hozták létre, eredetileg négytagú volt, de időről időre bővítették; tagjainak száma – 1990 óta – ma kilenc. Emlékezetem szerint amikor Andrew Martin e legfelsőbb jogi fórum tagjaként szerepelt, a *Law Lords*nak hat tagja volt.

12. Jó négyméteres famodelljét még megcsodálhattam az 1981-es Lutyens-kiállításon. Főtengelye tizennégy méterrel hosszabb, kupolája negyven méterrel magasabb lett volna a Péter-templom Michelangelo tervezte kupolájánál.

13. Cuthbert Brodrick (1822–1905) fiatal éveiben, vázlatkönyvvel a kézben, hosszabb tanulmányútra ment Olaszországba. Harmincéves volt, amikor a leeds-i Városháza pályázatán, 1852-ben első díjat nyert. Építése hat évig tartott. Itt nem követhetjük a belső veszekedések és a változtatások történetét, de mindez valamelyest kiderül abból a tüneményes akvarell-sorozatból, amelyet Brodrick 1854-ben állított

ki Londonban, a Királyi Akadémia tálróiban – az épület díszlépcsőjének változatairól, melyek közül egy sem épült meg. A Városháza felavatása után a sajtó „velencei reneszánsz belső terekről” számolt be nagy elismeréssel, de a főhomlokzat „barokkos beütését” fanyalogva fogadta. A századfordulón a közlés a klasszicizáló eklektikától elfordult – a neogótika második divathulláma következett. Brodrick pedig életre-halálra elkötelezte magát az olaszos-franciás reneszánsz mellett, s így azután, a későbbi pályázaton (londoni kormányépületek [1857], Nemzeti Képtár [1866], manchesteri Városháza [1867]) terveivel rendre kudarcot vallott.

Akárcsak az országos tekintélyű Sir John Soane (1753–1837), mesterművei utóéletével Brodrick sem volt szerencsés; a közép-angliai Hullban a Királyi Tudományintézet (1847) és a Városháza (1861) pompás épületeit lebontották; míg a scarborough-i nagyszálló ma is áll.

Tüneményesen rajzolt/festett, hetvenegy rajzát és akvarelljét a RIBA – az Angol Építészegylet őrzi gyűjteményében.

Vidor Ferenc

VALLOMÁS – GRANASZTÓI PÁLROL ÉS BÚCSÚ – GRANASZTÓI PÁLTÓL

Egy író-építész Buda-Pestje

Immár húsz év telt el azóta, hogy az akkori építészeti folyóiratban búcsúsorokat írtam Granasztói Pálról, arról az építészről és városépítészről, akinek gondolatvilága idehaza a legközelebb állt hozzám, akinek szakmai és emberi meglátásai, élményanyagából táplálkozó kisugárzásai mind a mai napig elevenen élnek bennem. Egyik könyvének a címét választottam ennek az írásnak a címéül is, hiszen az eltelt egyszerre oly hosszú és mégis szinte pillanatosan rövid két dekád után vallani szeretnék mindarról, ami vele kapcsolatosan felmerül bennem; és úgy búcsúzni tőle, hogy a *Holmi* hasábjain ez ne csak azokat szólítsa meg, akik ismerték és emlékeznek rá, hanem azokat is, akik számára neve és munkássága keveset, esetleg semmit sem mond.

Granasztói Pál is azok közé a hazai szellemi értékek közé tartozik, akiket – az elmúlt, oly súlyos ellentmondásokkal teli huszadik században – nemcsak az építészet és az ur-